

FERENCZI ATTILA

ÉLETRAJZI ADALÉKOK SALAMON ERNŐ ÉLETMŰVÉHEZ ÉS UTÓÉLETÉHEZ

Az igazság az, hogy Salamon Ernő mint költő alig szerepel a gyergyói köztudatban. A helyi pedagógusközösség, illetve az értelmiségi réteg gyakran élcelődik így: a költőt nem más, mint a nevét viselő gimnázium tette híressé. Nos, így igaz, csúsztatás nélkül, hiszen a vidék lakosságának legalább ötször annyi ismerete van magáról az iskoláról, mint a névadójáról. Sajnos, az odajáró diák is megbukna a költő életrajzából. Hogy miért? Meglátásom szerint tudatos elfelejtésre ítélt alkotóról van szó, aminek egyik nyilvánvaló oka a kommunista bélyeg, a másik viszont az lehet, hogy néhány évvel, akár évtizeddel ezelőtt még éltek Gyergyószentmiklóson azok az öregek, akik csupán egy kicsapongó életet folytató embert láttak benne, valószínűleg azt sem tudták, hogy ír verseket. S így az indokoltnak vélt szégyenérzet miatt inkább mindenki hallgat róla.

Hogy a dolgok másik oldalát is lássuk, igyekszem tömören, de eléggé részletesen bemutatni a költő életútját, ami használható kód lehet verseinek értelmezéséhez, majd röviden kitérek a versek és a költő nevének utóéletére is. Hátha előkerül a kedves olvasó lomtárából vagy valamelyik könyvtár porosodó zugából egy-egy Salamon Ernő-kötet! Az életrajz rekonstruálásához szinte teljes mértékben Marosi Péter (1920–1988, szerkesztő, kritikus) monográfiájára¹ támaszkodom, mondhatni, egy átfogható életút kivonatát készítettem el belőle. A máshonnan vett forrást természetesen külön megjelöltem.

A költő súlyos és gyászos emlékek nyomása alatt járja életútját, s ennek lesznek tükörképei a versek, amelyekkel olykor sikerül felülkerekednie keserűségén, és gyönyörű sorsként megélni mostohanapjait. Szinte vészjóslóan hatott érzékeny lelkére, gyenge idegrendszerére családjának előtörténete, szüleinek hiábavaló fáradozása, s a történelmi igazságtalanságok próbatételei.

A Salamon család nemzedékeken át a Nyárádtőhöz közeli Nagyteremben

1 MAROSI Péter: *Salamon Ernő. A költő és a versek gyönyörű sorsa*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969.

élt. A költő apai nagyapja, Jakab az Urmánczi család helyi vajgyárában dolgozott, majd kocsmát és boltot nyitott a faluban. Öt gyermeke született, közülük Imre, a költő édesapja a világháborús nemzedék tragédiáját illusztráló kisemberek különös figurája. Négy polgárit végzett Marosvásárhelyen, és szép kézírásával a környékbeli fatelepeken, majd 1910-ben szülőfaluja jegyzőségén írnokoskodott. Nem ígérhetett megélhetési biztonságot a szerény falusi bolt, ha huszonnégy évesen, talán valamilyen tisztviselői karrier reményében Gyergyóba költözött, és nemsokára feleségül vette Charap Szerén 20 éves lányt.

A Charap família fiai Lengyelországból vándoroltak be Erdélybe, vonzotta őket a nagyarányú fakitermelés meg a vagyonszerzés lehetősége. Szerén kilencéves lehetett, amikor anyja a lengyelországi Zaloszczen meghalt, és bátyai elhozták a kislányt a Maros völgyébe, aki hamar elfelejti anyanyelvét, már csak számolni tud tízig. Az egyik fiúból igazgató lett a galócási fatelepen, a másik Borgóbesztercéről már jómódú kereskedőként költözik Gyergyószentmiklóstra, ahová Szerént is magával viszi. (A jó kilátások ellenére a sors nem volt kegyes a testvérekhez: a gazdasági világválság idején a kereskedő főbe lőtte magát, az igazgató az 1944-es deportáláskor megmérgezi magát a vagonban, és Szerén szintén öngyilkos lesz 1940-ben, amikor úgy érzi, hogy senkinek sincsen szüksége rá.)

Szerén tehetetlenségében és kétségbeesésében ígéri oda a kezét Salamon Imrének, miután bátyja elutasította udvarlóját, aki ki merte kérni a lengyelföldi osztozásnál megígért, Szerént megillető járandóságot. A lány 1911 augusztusában szerelem és hozomány nélkül menekült bele egy megpróbáltatásokat hozó házasságba. 1912. május 15-én (12-én?) megszületik első gyermekük, akit Salamon Ede Ernő néven jegyeznek be a gyergyói anyakönyvbe. Még három testvére születik: Lili (aki az auschwitz-i haláltáborban veszti életét kisfiával együtt, férje Ukrajnában pusztul el), Hugó (munkaszolgálatosként annyira legyengül, hogy Németországból hazakerülve tifuszban meghal). A legkisebb testvér, Elvira marad életben, akit Virukának becéznek. A kedvenc húgocska boldogsága egyben a költő vigasza is édesanyjuk boldogtalansága és tragikus halála után.

Salamon Ernő két éves, amikor kitör az első világháború, és Imre, a fűrészgyári hivatalnok édesapja bevonul. A felesége Ernővel és Lilivel a

Salamon Ernő szülei: Salamon Imre és Charap Szeréna

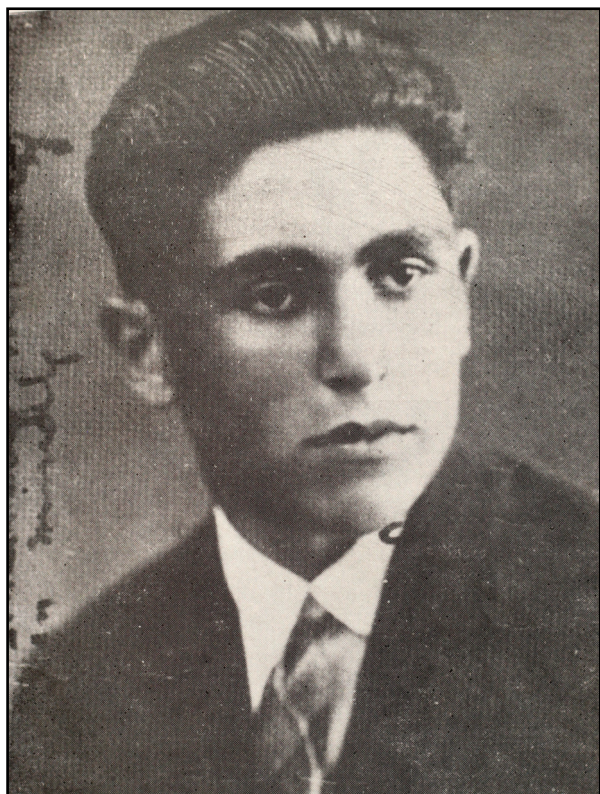
nagymamához költözik Nagyteremibe. Két és fél év múlva az apa súlyos asztmával érkezik haza a háborúból, előbb a dicsőszentmártoni kórházban kezelik, majd átszállítják Erzsébetvárosba, ahová a családja is kíséri. Itt próbál új életet kezdeni, egy csendestárs segítségével elindul a fakereskedés sokat ígérő útján. Kis telepet nyit, lovat és szekeret vesz, s fuvarozik. Jövedelmező vállalkozása békés napokat hoz a család számára, még szolgálót is tartanak. Az ötéves Ernőt megkedveli a helyi plébános, és „becsempészi” a katolikus elemibe, ahol elvégzi az első és második osztályt. Aztán gyászos vége lett az erzsébetvárosi jólétnek, a segítő üzlettárs minden pénzcsekkjükkal kiszökött Amerikába, s ugyanakkor egy mosónő kifosztotta a lakásukat. S ezzel végleg alulmaradt az apa az erzsébetvárosi kezdő fakereskedők harcában. A hadirokkant embernek már nem volt ereje újakezdeni, 1919-ben átköltöztek Marosvásárhelyre, ahol megszületik Hugó. Öten szerény körülmények között tengetik életüket. Ernő a református kollégiumban járja ki az elemi harmadik és negyedik osztályát, majd az első és második gimnáziumot.

1920-ban megszületik Viruka. A népes család megélhetési gondokkal küzd, nem tud talpra állni. Egy évvel később Salamon Imre munkást kiutasítják Marosvásárhelyről, azonban sikerül elhárítani a veszélyt, de 1923-ra már nincs maradásuk; kényszer-áttelepítés címén Várhegyre kellene költözniük, ám az apa nem teszi meg a végzés ellenére sem. Ehelyett Gyergyószentmiklósról költözteti a családot egy új élet kezdetének reményében. Több munkahelyen is kipróbálja magát (egy klubban, szeszgyárban), végül a felesége befolyásos rokonsága révén szerez állandó munkahelyet a Foresta fűrészgyárban. Leköltöznek a vasúton túli munkatelepre, a kolóniára, és a tömeglakásoknak szánt egyik deszkabarakk egyszobás-konyhás egyszerűségében húzzák meg magukat. A súlyosbodó asztmájával küszködő Salamon Imre félig-meddig írnok, félig-meddig munkás, térművelő (placcmester) hat éven át, egészen a haláláig.

A tizenegy éves Ernő vasúton túli napjait tízfusszal kezdi, ami valószínűleg maradandó károsodást okozhatott szervezetében. A serdülő fiú itt tölti életének legérzékenyebb éveit, erősen beleivódik a fatelepi nyomorúság kietlen képe. A munkáskolónia valamiképpen ugyanaz, mint József Attilánál a „város pereme”. Iskolába jár, de szabadidejében óradíjas léckötöző, kásztarakó munkás az apja mellett. Később ezek a gyerekkori emlékek erősítik világnézeti radikalizálódását, s elevenednek meg verseiben. A szegénység szégyenfoltjában való vergődés egyre inkább fokozta benne a társadalmi igazságtalansággal szembeni ellenszenvét.

A gyergyói főgimnáziumban folytatja középiskolás tanulmányait, azonban a kisérlettségén elbukik. Anyja mindenképp tanult embert szeretne a fiából, aki kiemelkedik a munkáskolóniák nyomorúságos világából. Kérésére Ernő újrakezdi a negyedik osztályt, hogy sikeresen felvételizhessen az ötödikbe. 1929-ben jelenik meg első nyomtatott verse a helyi újságban, s ezzel több, a gyergyói munkásélettel rokonszenvező értelmiségi érdeklődését kelti fel a tizenhét éves költő. Alig később mély nyomot hagy benne édesapja korai halála, s az emiatt kétségbeesett anyagi helyzetbe kerülő család. A betegeskedő édesanya és a gyerekek a jómódú rokonok könyöradományain élnek.

Ernő 1930-ban állt először érettségi bizottság elé, de megbuktatják, ami akkoriban nem is volt meglepő a magyar kisebbségek tanulását nehezítő Anghelescu-féle közoktatási törvények következtében. Brassóba megy

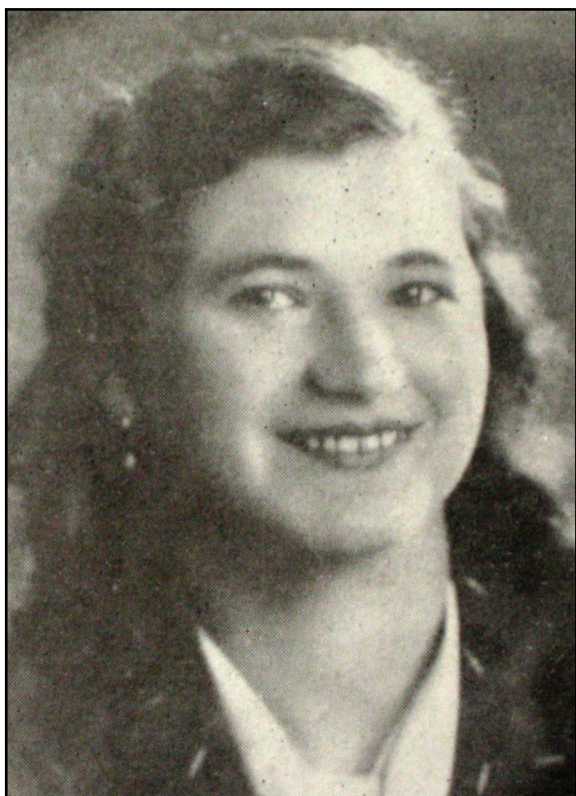

A költő húszéves korában

pótérettségizni; a szesszió után itt pecsételődik meg életre szóló barátsága a ditrói származású Brassai Viktorral (1913–1944; költő, műfordító, jogász, az illegális Kommunista Párt tagja, Ukrajnában munkaszolgálatos).

Az érettségi diploma meg-szerzése után igazgató nagybátyja, Charap Gyula magához veszi a vadóc gyereket, gyakornoki állást kínál Galócáson, hogy később telepi tisztviselő lehessen. Az új családi környezet új viselkedési mintákra próbálja nevelni, amit nehezen visel el. Édesanyja nem mond le a fia továbbtaníttatásáról,

bátyjainál könyörög, hogy ne tartsák vissza a telepen, hanem küldjék egyetemre. Charapék beleegyeztek, s pénzzel is támogatták, viszont hallani sem akartak irodalmi ambícióiról. Azzal a feltétellel engedték egyetemre, ha jogot tanul, amit akár fakereskedőként is érvényesíthet. Látszólag mindenbe beleegyezik, de valójában lázad ellene. 1931 januárjában érkezik meg Kolozsvárra. Barátja, Brassai Viktor segítségével bekerül egy zsidó diákmenzára, ahol hamarosan kapcsolatba kerül az ott lakó baloldali főiskolásokkal. Menzatitkár lesz, ezért ingyen szállás és koszt jár, viszont vakáció idején nem tud hazajönni, nincsen pénze, még ebédrevalója sincs; a menza öreg szakácsnője segít rajta, hogy kihúzhasson néhány hetet. Olykor barátai próbálnak segíteni rajta. Feljön Kolozsvárra egy ideig Wieder Margit is, a ditrói tanító leánya, akihez már korábban érzelmes szálak fűzték. Egy varrodában talál munkát, s minden este együtt vannak. Időközben Salamon Ernő barátaival bekapcsolódik az illegális kommunista diákszervezetek mozgalmaiba, röpcédulákat terjesztenek, és felhívják a figyelmet az induló fasiszmus veszélyeire. Az itt eltöltött két év

Első felesége, Wieder Margit

világnézeti beérésének időszaka. Verseket ír a beavatottak számára, amelyeket Brassai Viktor szaval zártkörű diákrendezvényeken, ugyanakkor verseivel szerepel az ifjú költők között a *Brassói Lapokban*. Azonban a nélkülözés, a nézetei miatt ért sérelmek és az ebből fakadó életuntság annyira felőrlik idegzetét, hogy gyógyszer-túladagolósos öngyilkosságot kísérel meg. Bár leteszi egyetemi alapvizsgáit, kiábrándultan végleg hazautazik. Magával hozza a munkásmozgalmi kiáltványokat, amelyeket titokban átad volt gimnáziumi osztálytársának, Hirsch Ödönnek (Edmund).

1932 nyarán elmegy dolgozni a gyergyószentmiklósi ládagyárba, majd ősztől a Darvas-cégnél áll munkába. November elején gyanús propagandát folytató vezetők lakásán házkutatásokat tartanak, többet letartóztatnak, december 5-én Salamon Ernőt is. A csíkszeredai fogházban éhségstrájkba kezdenek, és gyorsított eljárással 10-én a törvényszék kimondja az ítéletet: Hirsch Ödön és néhány társa három–öt évi börtönbüntetést kap. Salamon Ernőt terhelő bizonyítékok hiányában felmentik.

A következő két-három év költői pályájának leggazdagabb időszaka. A gazdasági világválság tünetei itt is megnyilvánulnak, az elbocsátások vagy bércsökkenések érzékenyen érintik a tehetetlen munkástömegeket, olykor kisebb megmozdulásokra is sor kerül. Salamon Ernő versei a börtönből való szabadulása után konkretizálják, szinte riportszerűen, hogy sorsközösséget vállal a gyergyói fatelepeken nyomorgó munkásokkal.

Az özvegy édesanya ekkor szembesül igazán fia veszélyeket rejtő elhivatottságával, kétségbeesve vitázik vele. A makacs költő elhagyja a

fatelepet, gyalog indul szerencsét próbálni. 1933-ban újságírói állást kap az akkori Románia legelterjedtebb magyar napilapjánál, a *Brassói Lapok*nál. Az itt eltöltött két év nem felhőtlen. Forradalmi eszmék terjesztésére lát lehetőséget, azonban ez nem megy egyszerűen, tudniillik a laptulajdonos az, aki fizet, ő határozza meg a lap irányvonalát, és egyensúlyban kell tartania a polgári társadalom elvárásait a pártkezdeményezte, burkolt megnyilvánulásokkal. Egyértelmű, hogy az újság nem támadhatja azokat a gyárosokat, akiktől éppen a szubvenciót kapja, s igazából nem is „házi költőre”, hanem újságíróra van szüksége, aki rádióhíreket, piaci eseményeket körmöl órákon át. Bár riportokat, interjúkat, háborúellenes írásokat publikál, a forradalmi harcok megénekelésére vonatkozó elképzelése nem teljesedik be.

Máskülönben úgy gondolja, hogy a havi 1500 lejes fizetés (amiből 1200 ment el bérszobára) feljogosítja, hogy a szülőktől megkérje hétévi ismerettség után Margit kezét, amit ellenez a leendő anyós. Miután kiderül, hogy az elkeseredett kérő nem lett öngyilkos (azt hitték az állomáson heverő kalapjából ítélve), a szülők egyszeriben beleegyeznek a házasságba. 1934 júniusában tartják meg az esküvőt. A szülők rendszeresen támogatják a fiatalokat, Margit is varrni kezd a brassói Neumann-cégnél, de a három „fizetés” együtt nem teszi ki egy kistanár fizetését. Felesége nincsen szokva az ilyenfajta nélkülözéshez, s főleg ahhoz, hogy férje az újságírói fizetését olykor könyvekre költse. A házassággal megszűnnek azok az epekedő szerelmes versek, amelyeket azelőtt írt Margithoz (a valóság talán nem az lett, aminek kínálkozott), csupán kétévi hallgatás után jelenik meg az egyik legnagyobb szerűbb hozzáírt dala, az *Egyszerű*.

1935 nyarán Salamon Ernő már torkig van a laptulajdonos leckéztetéseivel. Margit szülei, akik látják létbizonytalanságukat, hazahívják. Az apósékkal szemben bérel lakást, odaköltözteti a kolóniáról édesanyját, Szerént és húgát, Virukát, akiket 1936 őszén Ernő öccse, Salamon Hugó magával visz Dédabisztrára, ahol fatelepi tisztségviselőként biztos keresete van. Salamon Ernő román nyelvleckéket ad diákoknak, felnőtteknek, és időközben saját, meg román munkásmozgalmi költők verseinek műfordításai jelennek meg a kolozsvári *Korunk* folyóiratban, amelynek erdélyi terjesztője is egyben (a legtöbbet Tudor Arghezitől fordít, de személyesen ismeri Geo Bogza költőt is). Járja a városokat előfizetőket keresve. 1936 októbere közepén Marosvásárhelyre

A költő legjellegzetesebb fényképe

utazik, és találkozik Huszár Ilona tanítónővel, aki újabb ötven előfizetőt szerez az akkori listára.

Ekkor már sokan költőként ismerik. Valószínűleg a továbbfejlődése, a művészi körök és a megélhetés lehetősége is túl szűkösnek bizonyult Gyergyószentmiklóson, ugyanakkor sokan nem kedvelték itt, a hatósági zaklatásoktól való félelem is riasztotta, ezért 1937 tavaszán Margittal leköltözik Marosvásárhelyre. Nyáron megjelenik első verseskötete, a *Gyönyörű sors*, amit feleségének ajánl. Többnyire kedvező kritikai visszhangot kap, elsőként Gaál Gábortól (a *Korunk* főszerkesztőjétől), de az elsők között

van Kovács György kommunista író, ugyanakkor Németh Andor éles eszű kritikus, vagy Szentimrei Jenő költő és kritikus is. Viszont a Margittal való kapcsolata egyre hidegebb, és annyira megromlik, hogy (gyermektelenül, ami egyik oka is lehetett békétlenségüknek) novemberben kimondják a válást. Ezt követően nagyon hiányzik az asszony varrodája vonzotta kuncsaftok kicsi pénze, és a kétszobás albérletből egyszobásba költözik. A költségeit így sem tudja fedezni, adósságaiból a barátai mentik ki kölcsönökkel. Többek között Wégner Kálmán művészetpártoló, vásárhelyi bankigazgató, akinek ötven pengőjét sosem tudta megadni, mert ő is a fasizmus áldozatává válik (említi a *Végrendeletben*). Tűri az éhezést, nem akarja, hogy észrevegyék.

Vásárhelyi tartózkodása alatt Margit helyét Huszár Ilona tanítónő veszi át a versekben, aki vásárhelyi letelepedésüket is segítette. A válás után küzdelmekkel teli szerelmi boldogság veszi kezdetét. Ilona a huszonhat éves vadóc gyermek vidéki gátlásait, előítéleteit próbálja feloldani. Hatásos nevelőjévé válik, kibékíti édesanyjával, aminek eredményeként nemsokára az *Anyám dicsérete és Ilonáé* című versben az anya és Ilona személyének összekapcsolása jelentkezik. Végre

Második felesége, Huszár Ilona

olyan asszonyra talál, akinek a kedvéért önmaga korrekciójára is képes.

Minél messzebbre kerül időben a fatelepen töltött ifjúságától, és minél másabb a vásárhelyi világa, mint a telepi volt, annál nosztalgikusabban idézi meg Gyergyót. Apjának és anyjának sorsa egyre inkább a szenvedő szegények jelképévé válik. Még el sem ült a *Gyönyörű sors* kritikai visszhangja, amikor 1938-ban megjelenik második kötete, a *Szegények küszöbén*.

Harminchárom román

vers tolmácsolása is belekerült *Melletted élnék* cím alatt. Alig kap kritikai visszajelzéseket, úgy érzi, el akarják hallgatni, levélben több ismerőst, barátját arra kéri, mondják el véleményüket a kötetről, tájékoztassák, hogyan fogadták egyes szerkesztőségekben a kötetet. Ligeti Ernő (eredeti nevén Lichtenstein Ernő, 1891-ben született Kolozsváron, szerkesztő, író, publicista, a helikoni közösség tagja; 1945 januárjában a nyilasok végzik ki Budapesten) a kötetéről írt recenziójában József Attila versalakzataihoz hasonlítja a verseket, akárcsak korábban Gaál Gábor. Barátja, Simó Béla egy részletes levélben beszámol arról, hogy Ignótus Pál meg Horváth Béla hogyan és mit mondtak a kötetéről a *Szép Szó* szerkesztőségében. Aztán Horváth Béla (Budapest, 1908 – Budapest, 1975; költő, újságíró, lapszerkesztő) cikket is ír az általa szerkesztett *Esti Kurírba*, amelyben a legjobbak közé sorolja Salamon Ernőt.

A költő ezen időszakának verseiben a biztos elmúlás tudata, s a vele szembeni dacolás összefonódva jelentkezik. Huszonöt-huszonhat évesen maga is elcsodálkozik, hogy mennyire eljárt felette az idő. A telepi világ pusztulása és a költő tragikus végzetének jóslata a halállal való barátkozás momentumai.

Még 1938-ban megjelenik harmadik köteteként az *Ének a szolgák sorsáról* című kísérleti színpadi költeménye. Ezzel újabb motívum vonul be az 1939–1940 között keletkezett verseibe, éspedig a Gaál Gábor általi észrevétel, hogy a nyomorúság valami szomorkás, néha bohókás, gyönyörű sorssá poétizálódik át.

1940 elejétől egyre sötétebb felhők tornyosulnak Salamon Ernő feje fölé. Még a jónak ígérkező lehetőségek is balsikert eredményeznek. Amikor a marosvásárhelyi *Reggeli Újság* tulajdonos-szerkesztője sajtóvétség miatt börtönbe kerül, a család a költőt kéri fel, hogy csinálja tovább az újságot. Elvállalja, de nem adja nevét a lapra. Pártirányításra bizonyos dokumentumokat tesz közzé, ugyanakkor burkoltan antifasiszta eszméket közöl, emiatt sajtópert indítanak ellene a hatóságok, hogy eltávolíthassák a laptól. Közben az elmagányosodott és kegyelemkenyéren tengődő édesanyja marólúggal megmérgezi magát s meghal. Viruka a ropceai munkaszolgálatos alakulathoz küldött levelezőlapon adja hírül a tragédiát. Alighogy szabadul, újra behívják. Április 19-én még épp feleségül veszi Huszár Ilona tanítónőt (aki végül beadja a derekát), de 20-án már ismét bevonul Focșani-on át Ropceara. Hazakerülése után a sajtóperére készül, de ügye nem kerül már román bíróság elé, a második bécsi döntés következtében Horthy csendőrnnyomozói veszik kézbe. Sorsa megpecsételődik, az eszméibe vetett hite teljesen elárul, de ennek ellenére olyan „boldog” verseket tud írni, mint a *Boldog ének* vagy *Vidám nóta halottaknak*.

A *Reggeli Újság* szeptember első hetében felmond neki, származása miatt nem juthat be a magyar sajtókamarába. A hatóságok őt és feleségét *káros elemnek* nyilvánítják, és elrendelik, hogy huszonnégy órán belül hagyják el az országot. Megfellebbezik a rendőrbíró döntését, és a fellebbezést budapesti ismerősök beavatásával eltüntetik, hogy soha ne érkezzék válasz rá, anélkül pedig nem lehet végrehajtani a döntést. Ettől kezdve attól rettegtek, nehogy előkerüljön Budapesten az akta. Nem várja meg, amíg a zsidó munkanélkülieket munkára kényszerítik, ő maga jelentkezik a vásárhelyi cukorgyárba napszámosnak, ahol egy ismerős tisztségviselő vállalja érte a felelősséget a katonai parancsnokság előtt. A kampány idejére beáll a répahányók közé, ahol a gyergyói telepi munkások sorsát éli újra. Felesége és ismerősei ellenzik, hiába ajánlanak más munkát, a segítséget nem fogadja el. Napszámosként szerzett élményeit jellegzetes figurákkal érzékelteti a februári munkanélkülivé válása után megírt

kisregényében, a *Munkásokban*.

1941-től egyre jobban elszigetelődik, alig van kiadó, amelyik közöl tőle. Kimondhatatlanul fontos számára egy-egy levelezőlap érkezése, bizonyosága annak, hogy még emlékeznek rá, munkákat kérnek tőle. Ilyen meglepetéssel fogadta Asztalos István sorait, aki arra kéri Salamon Ernőt, hogy küldjön néhány verset Móricz Zsigmond újságába. De hiába ezek az örömök, a versei után a kiadók által fizetett honoráriumok szinte nevetségesen kevésnek bizonyulnak. A felesége tanítónői keresetéből tengődnek. Mivel nincsen „tisztességes” polgári állása, fenyegeti a kitoloncolás veszélye. Ezért úgy segít rajta Sényi László (Brassó, 1874 – Marosvásárhely, 1949; író, lapszerkesztő, Salamon Ernő kézíratos hagyatékának megmentője), hogy egy szabályos munkaszerződést köt vele, s ez alapján ő lesz az öregúr személyi titkára, persze a költő fizetést nem fogad el.

1941. június 8. jeles nap Salamon Ernő számára. Marosvásárhelyi tartózkodása idején Móricz Zsigmond egy baráti társaságban felteszi a kérdést, hogy ismerik-e Salamon Ernőt? Saját nevében délután hatra egy kávéházba hívhatja meg a költőt. Kikérdezi, véleményt kér, sőt kíváncsi az első Rózsa Sándor-kötetről kialakult olvasói benyomásaira, végül verseket kér a *Kelet Népe* számára. Ezek meg is jelennek, de a későbbi küldeményei már nem. Erre éles hangú levelet ír Móriczknak, tudni szeretné, hogy Móricz ejti-e a verseket, vagy pedig olyan idők járnak, hogy Salamon Ernő versei nem kerülhetnek nyilvánosság elé. Móricz Zsigmond novemberben szerkesztői üzenettel válaszol a *Kelet Népe*-ben: „Salamon Ernő. Sajnos 1941-ben élünk, igazad van.” A személyes találkozás és a válaszadás közötti időszakra esik a költő letartóztatása, és az eltitkolt ákosfalvi gyűjtőtáborba való egyhónapos internálása. Egy Vásárhelyen szolgáló ákosfalvi lány viszi a hírt, hogy megbilincseltek *gyilkosokat* vittek a falujukba vartatni. Salamon Ernő nehezen viseli a megaláztatást, idegrohamot kap, napokig csuklik. Szeptemberben hazaengedik.

Ákosfalva után művének, életének összegzésébe kezd, 1942 februárjában fejezi be lírai naplóját, a *Dal utódoknak* című ötrészes, verses visszaemlékezéseit, élményeit. A húsvéti vakációban felesége elviszi Budapestre kikapcsolódni, találkozik régi, jó ismerőseivel, Déry Tiborral, a Szabadság téren pedig Illyés Gyulával, akivel hosszan és lelkesen elbeszélget egy kávéházban. Illyés Gyula 1967-es visszaemlékezésének nyitósorában így ír róla: „Egy boldog elégedetlen.

Egy forradalmár, aki nem győzi dicsérni a világot. Egy kérlelhetetlen szegény, aki örömmel szívja tele magát a világ és a maga gyötrelmes állapotában.”²

Májusban harmincadik születésnapján arról panaszkodik, hogy a halál előérzete gyötri. Tíz nap múlva, két délelőtt megírja a *Végrendeletet*, ami a Salamon Ernő-életmű értelmezéséhez nélkülözhetetlen kulcsokat ad. Ebben mondja ki konkrétan, amit Gaál Gábor átpoétizálás néven megsejtett: „*Aki sokszor nem ebédelt, örül majd a főtt petrezselyemnek is, egy karéj kenyérről nem is beszélve. Hiszek a dolgozóknak, mert keresztülmentek az igazságtalanság, félrevezetés, kiszolgáltatottság, a szolgaság, műveletlenség, éhezés és betegség hétpróbáján. Nem úgy, hogy minden dolgozó egy-egy gáncstalan lovaggá változott volna, vagy minden munkásasszony discszoszorus matrónává, hanem hogy kigyöngyöztek magukból okos jószágú, tiszta tekintetű, rendületlenül bízó férfiakat és nőket... Ez a hétpróba, melyben jogunk gyökerezik a jövőhöz: ez a gyönyörű sors*”.³

A költő egyre nyugtalanabbul várja a híreket. 1942 júniusában Panait Istrati egyik elbeszélését ülteti át magyarra, amikor villámcsapásként éri a parancs: be kell vonulni munkaszolgálatra. Három hétig rostokolnak Szászrégenben. A felesége is felköltözik, egyik tanítónő lakásán talál szállást. Csak délutánonként tudja látogatni a férjét. Salamon Ernő július 1-jén búcsúzik a feleségétől, rábírja, hogy ne jöjjön ki az indulás óráiban. A további események kronológiai sorrendjéről *Naplója*, majd levelezőlapjai tudósítanak. A 2-i indulás jelenetét így örökítette meg: „*Elindultunk a hosszú, nagy útra. A város végéig gyalog mentünk. Az út szegélyén ríttak, sírva futottak a kicsi szegény zsidó feleségek. (...)*” A század autón, majd gyalog jut el Szeretettfalvára, ahol bevagonírozzák. És megírja az elválás szomorú versét, amellyel a világtól és Ilonától is búcsúzik (a *Búcsú* második és harmadik szakaszát egy tábori levelezőlapra írja). 7-én Szolnokról ír, de az augusztus 11-i levelezőlapján már nincs helymegjelölés; aztán a következő csak november 15-i keltezésű, amelyben örömmel ad hangot annak, hogy a felesége szeptemberi lapját megkapta. Egyedüli öröme, hogy kéthavonta utoléri egy levél. December 17-én adta fel utolsó tábori levelezőlapját.

Bevonulásának első kéthónapjáról vannak pontosabb értesüléseink, utána

2 ILLYÉS Gyula: *A megölhetetlen*. In: *Halálűző. Kortársak Salamon Ernőről*. Szerk.: DÁNOS Miklós. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968. 151.

3 SALAMON Ernő: *Végrendelet*. In: *Gyönyörű sors*. Szerk.: ABAFÁY Gusztáv, BONYHÁTI Jolán, SZEMPLÉR Ferenc. Bukarest, Állami Könyvkiadó, 1948. 31–32.

a naplóírást valószínűleg nem engedélyezték; a másodkézből vett értesülésekre, a hazaérkezett munkaszolgálatosok beszámolóira kell támaszkodnunk. Naplója első sorait július 27–29-én veti papírra egy elhagyatott kaszárnya mozijában, az ukrán Nyezsiben, de a június 20-i szászrégeni bevonulással kezd, és augusztus 20-án hagyja abba a Sztari Oszkol-i nagy motozás után. Még utalást tesz a nagy menetelésekre, felsorolja azokat az állomásokat, ahol áthaladtak, aztán ködössé válnak a követhető nyomok. Dr. Popper András orvos számol be később arról, hogy még Régenben összebarátkozik Salamon Ernővel; a századuk december második felében bunkereket, hidakat épít, majd egyre többet vannak hómunkán, az utakat kell járhatóvá tenni. Aztán 1943 legelején, amikor a szovjet hadsereg áttöri a frontot, a 110/43-as munkaszázaduk elkezd szétszóródni Bjelgorodnál, amit más századok parancsnokai nem vettek jónéven. Salamon Ernő egy reggelen Ábrahám Ödön ismerősével túl korán megy ki a gyülekezési helyre, és Pomázy István főhadnagy őket is eltekergett munkaszolgálatosoknak tekintve besorolja a saját századába. Néhány nap múlva Pomázy elkapja Fuchs Simont is, aki aztán a brutális fegyelmezés elől átszökik egy újabb századba. Március elején az országúton találkoznak egy huszti munkaszázaddal, amelyik még mindig kelet felé tart. A husztiak megkérdezik, vannak-e közülük marosvásárhelyiek. Többek között Fuchs Simon is jelentkezik. A husztiak elmondják, hogy Mihajlovka Sztari községben, egy kis ház kertjében lelőtt munkaszolgálatost találtak február 28-án. Állítólag azelőtt való nap gyilkolta meg két olasz katona, akiket egy ukrán asszony hívott segítségül, amikor a beteg, tifuszos férfi törni-zúzni kezdett a lakásban. Legalábbis így számolt be az asszony a husztiaknak, akik továbbadták az esetet a marosvásárhelyieknek. Találtak mellette egy hátizsákot, benne Móricz Zsigmond *Magvetője*, Babits Mihálytól *Az európai irodalom története*, Arany János összes verseinek bibliofil kiadása és a munkaszolgálatos iratokon kívül három versének kézírata. Fuchs Simon az egyiket bemásolja a saját *Magvető*-kötetének utolsó lapjaira, s bár az utolsó lap felszívódott valahol, megmaradt az utolsó verstörédéke a *Szenvedések* könyvéből.

A költő halálának körülményeire célzó más híradások tárgyi bizonyítékok hiányában elég megbízhatatlanok, az irodalomtörténet is az iménti variánst jegyzi.

Salamon Ernő és költészetének utóélete nyomon követhetően már halálának évében elkezdődik. Budapesti ismerősei azonnal támogatják a

Cserépfalvi Kiadónál azt a kezdeményezést, hogy megjelenjenek az eddig kötetbe nem foglalt versei is. Az előkészített kötet épp kiadásra vár, amikor a német csapatok megszállják Budapestet, így csak másfél év múlva, 1945-ben jelenhetett meg.

Irodalomtörténeti fontossággal bír a költő özvegyének, Huszár Ilonának az az igyekezete, ahogyan a költő hagyatékát biztonságba helyezi, a verseinek kiadatását támogatja, emlékét ápolja. Természetesen az új korszak, a szocialista-kommunista éra ennek nagyon kedvezett, könnyebb volt a sajátos kornak megfelelő, hiteles gyergyói proletárköltőnek emléket faragnia.

A háború után, Romániában először 1948-ban jelenik meg kötetbe foglalt, salamoni versgyűjtemény, szerkesztői szerkezetében ragaszkodva a költőnek a *Végrendeletben* megjelölt utasításaihoz. 1984-ig verseinek újrakiadására még hat önálló kötetben kerül sor, de 1965-ben és '78-ban két *Válogatott versek* kötet román nyelven is megjelenik. Emellett különböző folyóiratok hasábjain számtalan cikk, irodalmi értekezés, kritikai műértelmezés foglalkozik az életmű értékelésével.

1968-ból két jellegzetes eseményt szeretnék kiemelni. Salamon Ernő halálának 25-ik évfordulójára készülén Dános Miklós egy olyan kötet szerkesztésébe kezd, amelyben kortársak idézik fel a költő emlékét, ő maga pedig a költő halálának körülményeit felderítő nyomozásba kezd.⁴ Felveszi a kapcsolatot az Ukrán Írószövetséggel és elindul felkeresni egy jeltelen hantot. Sikerül a híradásokból ismert falu nevének a beazonosítása, rábukkannak a térképen is, kb. 400 km-re van Kijevtől. Egy Dmitro Kozarik nevű író vállalja fel, hogy *házzól házra* járja majd a falut, amíg rá nem bukkan a költő sírjára. Dános Miklóst pedig arra kéri, hogy otthon végezzen aprólékos kutatómunkát, nézzon utána, hogy Salamon Ernő meddig juthatott el. Dános szeretné, hogy a negyedévszázados évfordulóra megjelenhessen a kötet, benne az eredményes nyomozását bemutató riportjával. Úgy tűnik, 1967 novemberében befejezi a kötetet, de még semmi hír Kijevből. Aztán 1968. január 16-i keltezéssel a következő levelet kapja Dmitro Kozariktól:

„Tisztelt Dános Miklós!

Levelére válaszolva tájékoztatom a kommunista költő Salamon Ernő pusztulásával és sírhantjával kapcsolatos kijevi kutatásaink fejleményéről. ...

4 DÁNOS Miklós: „...Jön a halál, jön a tél...” In: Dános 1968. 153–174.

Sütő András író Salamon Ernő szobrának leleplezésekor (1968)

kiutaztam Poltava tartományba (Ukrán SZSZK), abba a Sztárájá Mihajlovka nevű faluba, amelyről Önnek beszéltem.

Ott megtaláltuk a pontos helyét, ahol Salamon elvtársat agyonlőtték, valamint fennmaradt sírját. A sírt Rjabokony Okszana Szavics kolhozparasztasszony és Homenko Grigorij Sztjepanovics kolhozparaszt (76 éves) mutatta meg nekünk. Utóbbi itt is temette el 1943 szeptemberében.

Erről hivatalos okiratot készítettünk, és lefényképeztük a költő főbelövésének helyét és sírját.

Kérem, közölje mindezt a költő feleségével, Huszár Ilonával. (...)

Elvtársi üdvözlettel – Dmitro Mihajlovics Kovalenko-Kozarik”⁵

5 ABOS 1968. 174.

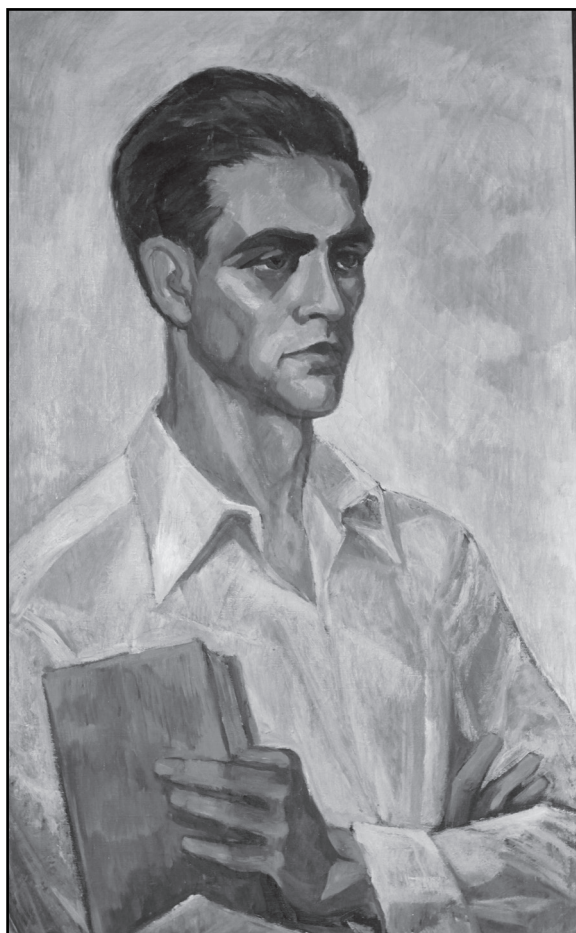

Izsák Márton szobrász és Ilyés Albert iskolaigazgató

A kötet végül is nem jelent meg a költő halála napjának tekintett február 27-ére, de a fenti híradás talán többet ködösített Salamon Ernő halálának körülményeit illetően, mint amit addig tudtak róla.

Ettől függetlenül 1968-ban egy másik évfordulós esemény is zajlik, február 25-én Gyergyószentmiklóson leleplezik Salamon Ernő szobrát, és a gimnázium/líceum felveszi a költő nevét. Annak idején, amikor az iskolák többsége a számok személytelenségének jelei alatt működtek, jól jött egy proletár költő neve. Valószínűleg Huszár Ilona szorgalmazta az ünnep megszervezését, s talán azt is, hogy Sütő András mondjon méltató beszédet. A szobor alkotója Izsák Márton életmű-szobrász (a marosvásárhelyi Művészeti Líceum akkori igazgatója), aki Salamon Ernő „halotti maszkját” használta fel arcmintának, amit még 1941 tavaszán készített a költőről tréfából. A leleplezésekor a szobor kissé más pozícióban és közelebb állt az épülethez.

Az 1989-es fordulat után felvetődött a kérdés: le kell-e cserélni az iskola nevét? Mivel az akkori politikum és iskolavezetés végül is ragaszkodott a költő nevéhez, s talán Huszár Ilona számára is kegyeletsértést jelentett volna az intézmény átkeresztelése, a kifogások ellenére megkímélték a líceumot a

Salamon Ernő

A festményt Karancsi Sándor készítette fényképről 1972-ben.

névfosztástól, meglehet egyedül az országban. Aztán később azért nem történt meg, mert a gimnázium jó hírneve megszenvedte volna oly módon, hogy ismeretlenségbe zuhan (pályázatok, beruházások esetén sokat nyom a latban az ismerős iskolánév).

Azonban igaz, hogy a kilencvenes évek után majdnem teljesen feledésbe merült Salamon Ernő életrajza, életműve. 2012-ben, születésének századik évfordulóján készít Daczó Katalin újságíró egy terjedelmesebb riportcikket, ami a költő halálának 70-ik évfordulóján jelenik meg a *Hargita Népe* napilapban.⁶ Ebből idézek: „- *Idén a hagyományörző napunk egyik témája lesz Salamon Ernő, a költő előtti tisztelgés - ígéri Lakatos Mihály. - Ilyenkor ott van az egész iskola, székel ruhában, megadjuk a módját. Nem látom értelmét egy kis ünnepségnek a*

diszteremben, ami csak annyiból áll, hogy elmondunk két verset.

A gyergyószentmiklósi zsidó közösség magáénak tartja Salamon Ernőt, de ünnepelni nem tudnak - nincs aki. Jelenleg mindössze három zsidó él a városban.”

6 DACZÓ Katalin: Az ismeretlen Salamon Ernő. In: *Hargita Népe*, 2013. február 27.

ATTILA FERENCZI: CONTRIBUȚII BIOGRAFICE LA OPERA ȘI RECEPȚIA LUI ERNŐ SALAMON

Numele lui Ernő Salamon a dispărut aproape complet din conștiința comună, foarte puțini filologi îi mai cunosc opera sau biografia. Doar tăblița gimnaziului din Gheorgheni stă mărturie numelui poetului.

Din datele biografice am încercat să prezint concis, dar cât se poate de detaliat viața poetului, ceea ce poate reprezenta un cod de interpretare a poeziilor sale, apoi am trecut pe scurt la viața postumă a versurilor și numelui poetului. Prima parte a studiului, reprezentată de reconstrucția biografiei se bazează în mare parte pe monografia scrisă de Péter Marosi (1920–1988, editor, critic literar).

Deoarece narativele locale existente în conștiința comună a populației din Gheorgheni nu corespund în totalitate realității, aș dori să fac cunoscută publicului larg viața poetului fără acele elemente mitice pentru a putea privi angajamentul său politic ca o posibilă modalitate de scăpare din perioada critică a anilor 1930–40. Poetul proletar, încetat din viață la nici 31 de ani, își trăiește viața sub tensiunea unor amintiri grele și lugubre, iar poeziile sale sunt reflecția acestei vieți. Totuși, prin aceste versuri reușește să domine propria amărăciune și să-și trăiască zilele ca pe a soartă minunată.

ATTILA FERENCZI: SOME BIOGRAPHICAL DATA TO ERNŐ SALAMON'S WORK AND ITS AFTERLIFE

Ernő Salamon's name has almost entirely faded from public knowledge, there are barely a few philologists who know his work and life. Only the school in Gheorgheni bears witness that it inherited the poet's name.

My intention was to present his biography in a short, but detailed manner, in order to offer a code for understanding his poetry. I also dedicated a portion of the study to the afterlife of his poems and name. The reconstruction of his biography is mainly based on Péter Marosi's monography (1920–1988, editor, literary critic).

Since the surviving local narratives about the poet's life are not entirely true, I set myself the task to make Ernő Salamon's life known to the large public without the myths that surround it. This would also make it possible for readers to think of his political commitment as of a possible way out from the critical times of the 1930's and 40's. The proletarian poet who barely lived 31 years created under heavy and mournful memories that are reflected in his poetry, yet he managed to overcome his bitterness and live his days as a beautiful fate.